

Türkiye'nin Değişen Vatandaşlık Rejimi ve Emek Göçü

*

Turkey's Changing Citizenship Regime and Labor Migration

Görkem Dağdelen

Öz

Türkiye'nin sınırları dışından göçmen alma deneyimi 1990'lara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar ve Kafkasya'daki eski topraklarından gelen göçmenlerin iskân edilmesiyle şekillenmiştir. 1990'lardan itibaren ise farklı kimliklere sahip göçmen grupların, Asya, Orta Doğu ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinden gelerek, iş piyasalarına girdikleri ve Türkiye'ye yerleşmeye başladıkları görülmektedir. Bu iki dönemdeki göçmen deneyimlerini göçmenleri "kimliklerine" göre kategorize eden vatandaşlık ve göç rejimleri yoğun bir biçimde belirlemiştir. Vatandaşlık ve göç rejimindeki 2000'li yıllardaki yeniliklerle birlikte ise, geleneksel olarak makbul kimlikten farklı kimliğe sahip yabancı göçmenlerin de belirli haklara ulaşması mümkün hale gelmiştir. Ne var ki yeni yasalar kimlikler açısından görece daha kapsayıcı olmalarına rağmen göçmenler arasında iş piyasalarının etkilerine dayanan ayrımcılık ve farklılıklar yaratmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki vatandaşlık ve göç rejiminin yabancı göçmenlerin deneyimlerine etkilerinin sadece "kimlikleri" üzerinden değil aynı zamanda "sınıfsal" konumları ile de yakından ilişkili olduğunu iddia edilmektedir. Son yirmi yıldır artan bir şekilde yabancı göçmenlerin devlet ile temaslarının biçimi hem emek piyasalarındaki konularından etkilemekte hem de bu konularını doğrudan etkilemektedir. Konuyla ilgili akademik yazına ve alan çalışmalarına dayanılarak geliştirilmiş tartışma vatandaşlık ve göç rejimlerinin göçmenlere "sınır", "emek piyasaları" ve "vatandaşlık" alanlarında etkilerini irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Yabancı Göçmenler, Vatandaşlık Rejimi, Sınıf, Kimlik

Abstract

Historically the international immigration experience of Turkey has been shaped by the settlement of immigrants who came from the former lands of Ottoman Empire. From the 1990s on, immigrants having different identities from the different countries of Asia, Middle East and Africa started migrating to Turkey, incorporating into the labor markets, and settling permanently. In these two different periods, the experiences of immigrants were mostly shaped by the citizenship and immigration regimes that categorize immigrants based on their supposed identity. With the changes in the citizenship and immigration regimes after 2000s, it became possible that immigrants who have different identities from the traditional understanding of acceptability could gain some legal rights. However, although these new laws are more inclusive in terms of identity, they created new discrimination and differences in the labor markets. This article argues that the immigrants experiences were not only related to their identities but also to their class positions. In the last two decades, the mode of interactions of immigrants with Turkish state is affected by their labor markets positions, and these interactions affect directly their positions. By drawing on the existing academic literature and fieldworks, the impacts of citizenship and immigrant regimes on the immigrants and their strategies are analyzed in the domains of "border", "labor markets" and "naturalization".

Keywords: Turkey, Foreign Immigrants, Citizenship Regime, Class, Identity

Giriş

İstanbul Sultangazi’de 10 Ekim 2011’de bir gecekonduca çıkan yangın sonucu, Türkiye’ye çalışmak için gelmiş yedi yabancı göçmen dumandan boğularak öldü. “Karayollarında işçi olarak çalışacağız” diyerek evi kiralayabilen göçmenlerin yanan evden kaçamamalarının nedeni ev sahibi tarafından kilitlenmiş olmalarıydı. Olayın vahameti bir yana birçok gazete olayı kullanımı tartışmalı¹ bir tanım olan “kaçak” sıfatını kullanarak “kaçak göçmenler dumandan boğularak can verdiler” başlıklarıyla verdiler.² 2014 yaz ayları içinde ise Suriye’deki iç savaştan kaçan ve sayıları kimi tahminlerce bir milyonu aşan Suriyeli göçmenlere yönelik farklı illerde yerli halkın “Suriyeliler işimizi aldı, her tarafta onlar var, artık mahallelerimizi terk etmelerini istiyoruz!” söylemleri sık sık işitilmeye başlandı.³ Türkiye’de düzensiz göçmenlerin medyadaki temsili ve gündelik hayattaki deneyimleri ile ilişkili bu iki örneği önceki 1990’lardan önce yoğun olarak gerçekleşmiş “soydaş” göçü ile karşılaştırmak mümkün müdür? Türkiye’deki değişen modern vatandaşlık ve göç rejiminin kimlikleri farklı ama emek piyasalarında tutunma çabaları benzer göçmenlere etkileri neler olmuştur, olmaktadır? Bu çalışma bu temel sorular çerçevesinde şekillenmiştir.

Türkiye 1990’lara kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar ve Kafkasya’daki eski topraklarından gelen göçmenlerin iskân edilmesi dene-

¹ Eleştirel göç çalışmalarında gerekli yasal belgelerden yoksun olan göçmenler için “kaçak” (*fugitive*) veya “yasa dışı” (*illegal*) gibi kavramlar pejoratif anlamlar içerdiği için kullanılmamaktadır. Bunun yerine “düzensiz göçmen” (*irregular migrant*) yahut özellikle Fransa’da kullanılan “kâğıtsız” (*undocumented*) sıklıkla kullanılmaktadır. Bu terminolojik dikkatin öncelikli nedeni, ideolojik olarak, devletlerin değil göçmenlerin bakış açısından meseleye yaklaşmaktır. Hukuki olarak ise, bir göçmenin vatandaşı olmadığı bir ülkede İnsan Hakları Beyannamesi’nde belirtildiği şekliyle insan olmaktan veya Birleşmiş Milletler’in mültecilikle ilgili yasalarından ileri gelen, bir devletin onu belirli sıfatlarla adlandırmamasından bağımsız olarak belirli haklara sahip olduğunun kabulüdür. Ayrıca göçmenleri “kaçak” olarak nitelenmek bir anlamda onları yasaların çizdiği çerçeveye sıkıştırmak anlamına geldiğinden günümüzde uluslararası göçmenlerin haklarına yönelik insan hakları perspektifine dayanan “hiçbir insan yasadışı değildir” anlayışını hatırlamak önemlidir (Rachleff, 2008, 26 Temmuz).

² Korkmaz & Sınar (2011, 11 Ekim)

³ T24 (2014, 16 Ağustos)

yimlerini yaşamıştır. Devletin temel konularda yardımcı olduğu Müslüman ve Türk kökenli göçmenlerin çoğunluğu vatandaşlık alabilmiştir (Tekeli, 1990). 1990'lardan itibaren ise farklı kimliklere sahip göçmen grupların, Asya, Orta Doğu ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinden gelerek, iş piyasalarına girdikleri ve Türkiye'ye yerleşmeye başladıkları görülmektedir (Erder 2000). Türkiye'nin daha da güvencesiz hale gelen emek piyasaları bu süreçte göçmenlerin piyasalara girmesine uygun koşulları yaratmıştır. Bahsedilen iki dönemde de göçmenlerin yaşam ve çalışma deneyimlerini göçmenleri "kimliklerine" ("Türk soyuna" yakınlığına) göre kategorize eden vatandaşlık ve göç rejimleri doğrudan belirlemiştir. Vatandaşlık ve göç rejimindeki 2000'li yıllardaki yeniliklerle birlikte ise Türkiye'de geleneksel olarak makbul kimlikten farklı kimliğe sahip yabancı göçmenlerin de belirli haklara ulaşması artık mümkündür. Ancak yeni yasalar kimliklere dayanan ayrımları görece azaltmasına rağmen göçmenler arasında iş ve konut piyasalarının etkilerine dayanan yeni ayrımcılıklar yaratmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'deki vatandaşlık ve göç rejiminin yabancı göçmenlerin deneyimlerine etkilerinin sadece "kimlikleriyle" değil aynı zamanda "sınıfsal konumları"⁴ ile de yakından ilişkili olduğunu iddia edilmektedir. Yabancı göçmenlerin devlet ile temaslarının biçimi hem emek piyasalarındaki konumlarından etkilemekte hem de bu konumlarını doğrudan etkilediği tartışılmaktadır. Bu amaçla vatandaşlık ve göç rejimlerinin göçmenlere "sınırlarda", "emek piyasalarında" ve "vatandaşlık başvuruları" sırasındaki etkileri ayrı alt bölümlerde incelenmiştir. Yabancı göçmenlerin bu üç alanlardaki stratejileri "vatandaşlık stratejilerinin" veçheleri olarak kavramsallaştırılmıştır. Konuyla ilgili akademik yazına ve alan çalışmalarına dayanılarak geliştirilmiş tartışma, yabancı göçmenlerin "devlet" ve "sermaye" gibi aktörlerle ilişkilerine odaklanmıştır. Farklı sınıf

⁴ Sınıf çalışmalarında "sınıf" kavramının analitik olarak "objektif" ve "öznel" olmak üzere iki şekilde incelendiği söylenebilir (Crompton 2008). Bu çalışmada "sınıf" kavramı göçmenlerin sınıf pozisyonlarının "objektif" değerlendirmesi üzerinden kullanılacaktır. Buna göre Marksist anlayışa dayanılarak üretim araçlarının sahipliği ve emeğin piyasalarındaki konum ön planda olacaktır. Diğer bir deyişle göçmen emekçilerin sermaye ile temaslarından kaynaklanan konumları göz önünde bulundurulacaktır. İşveren ve işçi iki temel sınıf pozisyonu oluşturmakla birlikte, nitelikli işçi de denilebilecek profesyoneller de bazı noktalarda analizin konusu olacaklardır.

kökenleri, etnik/dini kimlikleri ve toplumsal cinsiyetleri olan göçmenlerin deneyimleri arasındaki ayrışmalar üzerinde durulacak olsa da, bu göçler daha çok “emek göçü” kavramı üzerinden irdelenmiştir.

Vatandaşlık Rejiminin Gölgesinde Türkiye'ye Uluslararası Göçler

Türkiye'deki vatandaşlık rejiminin kökenleri Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının görüldüğü 19. yüzyıla dayansa da, büyük oranda “Türk kimliğinin” oluşmaya başladığı İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu son on yılındaki dinamiklerce şekillenmiştir (Aybar 1998; Yıldız 2001). Bu rejiminin oluşum süreci 19. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan “soydaş” göçüyle yakın ilişkilidir. İki yüzyıla yayılan göç, 18. yüzyılın sonlarından itibaren İmparatorluk'un kaybettiği topraklardan zorunlu veya gönüllü olarak gelen göçmenlerin gelişinden 1989 yılında Bulgaristan'dan kitlesel göçüne kadar uzanan ve yaklaşık beş milyon göçmenin dâhil olduğu bir süreçtir. Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen, farklı dil, mezhep ve kültür özelliklerine sahip göçmenlerin hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet yöneticilerince “Türk ve/veya Müslüman” olarak görülmeleri, ülke sınırlarına girilmelerine izin verilmesi ve vatandaşlık verilmesi için çoğu durumda yeterli bir sebep olmuştur (Tekeli 1990). Türkiye'de devletin sadece göçle gelen “müstakbel” vatandaşları değil, hâlihazırdaki vatandaşları da belirli bir hiyerarşiye göre değerlendirmesinin en açık örneği 1934'teki İskân Kanunu'dur. Bu kanuna göre vatandaşların zorunlu göçe tabi olup olmayacakları “Türk kültürüne” bağlılıkları ve “Türk soyundan” olup olmamak üzerinden belirlenmiştir (Çağaptay 2002).

Sınırların ötesinden gelen göçmen gruplar arasında, devlet nezdindeki kimliklerine ve varsayılan stratejik önemlerine göre bir “makbullük hiyerarşisi” yaratılmıştır.⁵ Danış ve Parla'ya (2009) göre, “sınırların kimlere,

⁵ Osmanlı'nın son Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki dıştan içe doğru “arzu edilir” kimliklere sahip göçmenlerin göçü, “arzu edilmeyenlerin” dışa doğru göçü ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın karanlığında Ermeni ve Rumlar zorla kitlesel olarak göç ettirilmişlerdir (Dündar 2008). Cumhuriyet tarihi boyunca, 5-6 Eylül 1955'teki olaylar gibi pogrom denemeleri ve diplomatik gelişmeler (Kıbrıs meselesi) gayri-Müslimlerin dışa doğru göçünün sürmesine neden olmuştur (İçduygu, Toktaş, & Soner 2008).

hangi şartlarda açılacağı, yani milli bünyeye kimin hangi şartlarda dâhil edileceğini belirleyen göç ve iskân politikaları, göçmenlerin tabi olduğu mabûllük hiyerarşisi ve bu hiyerarşinin değişkenliğini gözlemlemek açısından anahtar rol oynar” (s. 132). Aynı ülkeden gelen göçmen gruplara yönelik bile vatandaşlık ve örgütlenme konusunda farklı tavır alınmış ve bu tavır zamanla değişmiştir (Kirişçi 2008). Geniş bir tarihsel açıdan bakıldığında, Türkiye’ye yönelik göç süreçlerini kurulmakta olan ulus-devletin insan hareketlerini siyasal ve ideolojik amaçlarla yakın plandan denetlemeye çalışması olarak okumak mümkündür (Kasaba 1993).⁶ Türkiye’ye yönelik 1990 sonrası hızlanan emek göçü ise göç politikalarında yeniliklerin yapılmasına neden olmuştur. Bu yeni dönemde farklı kimliklere sahip, farklı nedenlerle göç eden göçmenler “kapıları aşındırmaya” başlamıştır. Bu dönemde bir yandan ihracata dayalı ve kayıt dışı sektörün önem kazandığı bir sermaye birikim rejimine geçilmesiyle birlikte bazı sektörlerde yabancı göçmenlerin çalışabileceği alanlar açılmış ve sınır politikaları liberalleşmiştir. Diğer yandan Orta Doğu, Asya ve Afrika’nın çeşitli ülkelerindeki yeni ekonomik yapılanmalar, iç savaşlar, ABD’nin askeri müdahaleleri, Sovyetler Birliği’nin dağılması gibi etkenler bu göçün hızlanmasına neden olmuştur.

Türkiye’ye gelen göçmenleri, geliş nedenleri ve geldikleri ülkeler açısından iki ana grupta düşünmek mümkündür. Afganistan, İran, Irak, Bangladeş, Pakistan, Nijerya, Somali ve Suriye gibi ülkelere gelen göçmenlerin önemli bir kısmı ya mülteci statüsü almak üzere Avrupa ülkelerine başvurmakta ve başvurunun sonuçlanmasını belirsiz süreler boyunca beklemekte ve çalışmakta ya da Türkiye’nin Batı sınırlarından çıkış yapmaya çalışarak yasal olmayan yollardan Batı ülkelerine geçiş yapmaya

⁶ Türkiye’nin 1960’lardan sonraki uluslararası göç deneyimini yoğun bir şekilde dışarı doğru emek göçü şekillendirmiştir. Avrupa’daki gelişmiş kapitalist ülke sanayilerinin “taze” emek gücüne ihtiyaç duymalarıyla gerçekleşen ve milyonlarca Türkiyeli göçmenin Almanya başta olmak üzere bu ülkelere yerleşmesi bu emek göçünün en kitleselini oluşturur (Abadan-Unat 2006). Bu göç süreçleri genellikle “işçi dövizlerinin” ekonomiye katkısı üzerinden tartışılmış olsa da, Türkiye’nin “ulusal kimliği” açısından da sonuçları olmuştur. Örneğin önemli bir gelişme 13 Şubat 1983’de Türk Vatandaş Kanunu’ndaki değişiklik ile yaşanmıştır. Çifte vatandaşlığa bu yasayla birlikte devlet tarafından izin verilmesi, vatandaşlarının ilk kez birden fazla devlete “bağlı” olabileceğinin kabulü anlamına gelmiştir (İçduygu 2009).

çalışmaktadırlar. Diğer göçmen grubunu; Romanya, Moldova, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi eski Sovyet Bloğu ülkelerinden Türkiye'ye bir süreliğine çalışmak için gelenler oluşturmaktadır. Bu ülkelerden gelenlerin başka bir ülkeye gitmeyi amaçlamadan, belirli miktarda para biriktirdikten sonra ülkelerine dönmeyi amaçladıkları görülmektedir (Erder 2000). Bu nedenle göçmen gruplar arasında gelinen ülke, geliş amacı ve sosyo-ekonomik farklılıklara dayanan önemli ayrışmalar bulunmaktadır. Ülkelerinden can güvenlikleri olmadığı için kaçan ve ülkelerine dönme şansı olmayan göçmenler ile ülkesine gidip gelme şansı olan eski Sovyet Bloğu'ndan gelen göçmenlerin deneyimleri ikinci grubun lehine göreceli olarak farklılaşmaktadır.

1980'lerin sonunda itibaren başlayan göçe rağmen yabancı göçmenlerle ilgili yasal alanda önemli gelişmeler ancak 2000'li yıllarda yaşanmıştır. Bu süreç 2001 yılında göç ve sığınma konularında Avrupa Birliği Müktesabati'nin kabulü için ilk Ulusal Program'ın yayımlanmasıyla başlamıştır. Türkiye'nin yabancı göçmen alan bir ülke olduğunun kabulü yolunda en önemli adım 2005'te kabul edilen İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı doğrultusunda, 2011 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Taslağı'nın oluşturulması olmuştur. Bu taslak 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) olarak 11 Nisan 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla birlikte Türkiye'de ilk defa yabancı göçmenlerin "uyum" meselesi resmi söylemin ve pratiklerin bir parçası olmuştur.⁷ Yeni göç yasası mülteci kabulü konusunda "Uluslararası Koruma" başlığı altında ilk defa ayrıntılı düzenlemeler yapmakla birlikte aşağıda bahsedilecek coğrafi çekinceyi kaldırmamaktadır.⁸ Bu yasa ayrıca uyum meselesini tanımlamasına rağmen düzensiz ve kâğıtsız göçmenler

⁷ Yasanın 96. maddesine göre "uyum" şu şekilde tanımlanmaktadır: "Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir."

⁸ Coğrafi çekincenin kalkmaması nedeniyle Suriyeli göçmenlerin birçoğu "geçici koruma" gibi muğlak bir kategoride tutulmaktadır.

için ayrıntılı düzenlemeler yapmamakta, sosyal yardım gibi pratik meselelere değinmemektedir. Bir diğer önemli değişiklik ise yabancı göçmenler üzerine uzmanlaşmış ve kapsayıcı bir kurum olması beklenen Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Bu kurumla birlikte göç politikalarında bir merkezileşme yaşanması beklenmektedir. Bu kurumun İçişleri Bakanlığı'nın ikamet izni konusundaki yetkilerini alması güvenlik eksenli politikalarından bir uzaklaşma olarak varsayılsa bile, merkezileşme yönündeki adımın göçmenlere yönelik politikaların siyasi müdahalelere açık hale gelmesi ihtimali yüksektir. Yasanın özellikle düzensiz göçmenlerin var olan mağduriyetlerini ne yönde etkileyeceği henüz kestirilememektedir.

Özetlemek gerekirse, Türkiye'de devletin göç politika ve eylemlerinin karmaşık bir bütünlüğü vardır.⁹ Bu politika göçmenleri "sınır dışı etmek" suretiyle zor kullanmayı, göçmenlerin kâğıtsız olarak çalışmasına ve yaşamasına "göz yummayı" ve düzensiz göçü düzenli hale getirmeye çalışan yeni tip politikaları yürürlüğü koymayı içermektedir (Eder 2007). "Makbul" ve "makbul olmayan" göçmen ayrımı yüzbinlerce yabancı göçmenin önemli bir kısmının, ya sınırları yasal olmayan yollardan geçmelerine, ya yasal vize sürelerini aşmalarına, ya da oturma ve çalışma izinlerini alamamalarına neden olmaktadır. Vatandaş olabilenlerinin sayısı ise çok çok azdır. Kavramsal olarak bakıldığında yabancı göçmenlerin ekonomik ve politik konumlarını "kısmi bütünleşme" (*fractional incorporation*) kavramıyla açıklamak mümkündür. Bu yapının sonucu olarak yabancı göçmenler geçici olarak görülüyor ve vatandaşlara verilen yasal hakların çok azına ulaşabilmektedirler.

"Kısmi bütünleşme" kavramını neo-liberal kapitalizmin göçmenleri yoğun olarak etkilediği bir dönemde¹⁰ sınıfsal boyutun önemi üzerinden

⁹ Yeni göç yasasıyla birlikte güvenlik perspektifinin gölgesi altında da olsa düzensiz göçmenlere yönelik evrensel ve demokratik standartlara dayalı bir yasal mevzuatın oluşması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Diğer yandan bu yasayla birlikte eski "soydaş göçmen" anlayışını koruyan gelişmeler de yaşanmaktadır. Örneğin, 2010 yılında Başbakanlığa bağlı Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı kurulmuştur. "Nerede bir vatandaşımız, soydaşımız varsa, biz oradayız" sloganıyla hizmet veren bu yeni kuruluşunun, "soydaş" ile kimleri kastettiği önümüzdeki süreçteki politikalarıyla belirlenecektir.

¹⁰ Yabancı göçmenlerin kapitalist üretim tarzında "yedek işgücü" görülmelerinin sonucu olarak fazladan sömürüye maruz kalmaları (Castells 1975), neoliberal sermaye birikim

geliştirmek önemlidir. Yasal haklardan yoksunluğun derecesi konusunda aşağıda görüleceği üzere sınıfsal farklılaşmanın önemli bir etkisi vardır. Sınıfsal ayrışmayı, sayıları milyonlara varan “ayrıcalıksız” göçmen emekçiyle, sayıları oldukça az olan ve yasal güvenceleri bulunan profesyonel çalışanları karşılaştırmak suretiyle görmek mümkündür. Bu durum Türkiye’de yabancı göçmenler arasında aslında “makbul kimlikler” yanında bir de “makbul sınıflar hiyerarşisinin” yaratılmış olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin “sınıfları” ve “kimlikleri” açısından vatandaşlık rejiminin farklı etkilerine maruz kaldığı söylenebilir.

Türkiye’deki göç rejiminin sınıfsal niteliğini anlamak için onu vatandaşlık rejiminin parçası olarak kavramsallaştırmak önemlidir. Vatandaşlık çalışmalarında modern vatandaşlığın yasal statü, haklar, politik katılım ve aidiyet gibi öğeleri olduğu vurgulanmıştır. Önemli bir boyut olan yasal statü, bir siyasal topluluğa üyelik ölçütlerini, diğer bir deyişle “kimin” hangi koşullarda vatandaş olabileceğinin çerçevesini çizer (Bloemraad ve diğerleri 2008). Özellikle göçmenler açısından, göç ettikleri ülkenin etnik ve soy aidiyetliğine (*jus sanguinis*) dayanan ölçütleri mi, yoksa toprak ve doğum yerine (*jus soli*) dayanan ölçütleri mi öne çıkardığı önemli farklılıklar yaratmaktadır (Brubaker 1992). Vatandaş olmanın yasal ölçütleri ile aidiyeti belirleyen sınırlar arasındaki yakın ilişki “ulusal aidiyetin” göçmen hakları açısından tartışmaya açılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda Türkiye’deki vatandaşlık rejiminin temel özelliklerine göz atılabilir. Kadioğlu (2008) Türkiye’deki siyasal gerilimin kilitlendiği noktanın, *demos*’u (halkı) belirli bir kimlikle özdeşleştirmek isteyenler ile *demos* ile ulusal kimlik arasındaki bağı gevşetmek isteyenler arasında olduğu tespiti yapar. Ona göre, Türkiye’de özellikle “farklı kimlikler” ve “azınlıklar” var olan vatandaşlık anlayışında ifade alanı bulamamaktadır. Bu durum, tarafsız olarak görülmesinin mümkün olmadığı Türk vatandaşlığının, dinsel (Sünni İslam), dilsel (Türkçe) ve kültürel (Türk kültürü) öğelere sıkı bir şekilde bağlı olmasının “öteki” olarak görülen kimliklerin ya dışlanmasına ya da özümsemeleri koşuluyla içermelerine neden olmasıyla ilişkilidir. Gayrimüslimler, Türk olmayan Müslümanlar ve göçmenler farklı düzeylerde ve değişen şekillerde bu kimliğin ötekileri olarak görülmüş-

rejimi ile birlikte yeni boyutlar kazanmıştır. Artan “enformelleşme” (Mingione 1998) ve yaygınlaşan “alt işveren” ilişkileri (Schierup 2007) göçmen sömürsünü artırmıştır.

lerdir. Kadioğlu (2008) bu modelin haklara dayanan liberal-bireyci gelenekten farklı olarak, edilgen ve vazifelerle yüklü cumhuriyetçi vatandaş anlayışına dayandığını belirtmektedir. Türkiye'deki vatandaşlık rejiminin bir diğer liberal eleştirisinde Keyman ve İçduygu (2009) devlet-merkezci ve milliyetçi devlet-toplum ilişkilerinin demokratik ve liberal bir biçime dönüştürmenin önemini vurgularlar. Böylesine bir dönemde “toplumsal ve tarihsel bir yolla kimlik taleplerini vatandaşlık haklarına demokratik, liberal, anayasal ve çok kültürlü vatandaşlık bağlamı içinde eklememeyi deneyebiliriz” savını ileri sürerler (Keyman ve İçduygu 2009: 15).

Türkiye'deki geleneksel “kimlikle özdeşleşmiş vatandaşlık” anlayıştan “etkinlik-olarak” ve “kimlikten arındırılmış” vatandaşlık anlayışına geçiş demokratikleşme açısından oldukça önemlidir. Vatandaşlık sınırlarının göçmenleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi özellikle insan hakları anlayışının kozmopolit bir anlayışla ulus-devletin dar sınırlarına hapsedilmemesine neden olacaktır (Benhabib 1999). Ne var ki, yukarıdaki yazarlarca ifade edilen daha kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışının meselenin “kültürel haklar” ve “kültürel kapsayıcılık” boyutlarının ötesinde sınıfsal ve sosyo-ekonomik boyutlarının ihmeline yol açması ihtimali bulunmaktadır. Örneğin “vatandaşlık geliri” tartışmaları bu boyutu tam da bu noktayı gündeme getirmektedir (Buğra ve Keyder 2007). Benzer bir şekilde yabancı göçmenler bağlamında Çağlar (2001) vatandaşlığın iki boyutu olduğundan bahseder. “Formel vatandaşlık” (*formal citizenship*) boyutu, yabancı göçmenlerin vatandaş olup olmalarıyla sınırlıdır. “Temel vatandaşlık” (*substantial citizenship*) ise, yabancı göçmenlerin vatandaş olup olmamalarının ötesinde, sosyo-ekonomik ve sivil haklarıyla ilişkilidir. Vatandaşlığın bu yönüne dikkat çeken çalışmalar, söz konusu hakların olduğu tarihsel/toplumsal bağlamı ve göçmenlerin gündelik yaşantılarını da doğrudan inceleme konusu yapmaktadır.

Temel vatandaşlığı daha radikal bir noktadan anlamak da mümkündür. Benhabib (2005) vatandaşlık haklarının insan hakları ile ilişkisini tartışması sırasında, Marx'ın “demokrasi hem form, hem de içeriktir” sözünü hatırlatır. Buna göre vatandaş haklarının burjuva devrimlerine dayanan (mülkiyet, güvenlik ve eşitlik gibi) insan haklarına indirgenmesi eleştirilir ve “formel hakları temin etmek için yalnızca politik bir demokrasiye değil, bu görev için ayrıca toplum yapısal bir demokrasiye ihtiyaç duyulduğunu” anlatılır (Benhabib, 2005, s. 63). Demokratik ve sosyalist bir anlayışa

dayandığı söylenebilecek özsel veya gerçek vatandaşlık, yasal haklar ve kimlik taleplerine indirgenemeyecek bütün bir sermaye birikim rejimiyle ilişkili bir olgu olur. Konumuz açısından vatandaşlığı “özsel” ve sosyal haklar açısından kavramsallaştırmak Türkiye’de uluslararası göç konusunu sadece dilsel, etnik ve dinsel “kimlik” üzerinden ele almanın yetersizliklerini göstermektedir.

Vatandaşlık ve Göç Rejiminin Mekânları

Bu bölümde, vatandaşlık ve göç rejiminin göçmenleri hangi boyutlarda ve mekânlarda etkilediği tartışılmıştır. Türkiye’ye gelen veya gelmeyi planlayan göçmenlerin devlet ile ilk karşılaşmaları çoğunlukla sınırlarda başlamaktadır. Türkiye’de geçirilen süre içinde yabancı göçmenlerin çalışma izinleri alıp almamaları gündelik hayatın her aşamasında etkileri olabilen bir diğer alandır. Üçüncü bir alan ise yabancı göçmenlerin yerleşme stratejilerinin en mühim noktası olan vatandaş olabilmektir.

Sınır Boyunca Karşılaşmalar

Yabancı göçmenlerin Türkiye’de devlet ile temaslarının düzensiz olanlar için fiziksel sınırlarda, az sayıda göçmen içinse bu temas sınırların ötesinde, Türkiye’nin dış temsilciliklerinde başlamaktadır. Türkiye’de çalışma izniyle çalışmayı amaçlayan göçmenler yabancıların çalışmasını düzenleyen 4817 sayılı kanun gereğince çalışma izinlerini dış temsilciliklerden alabilmektedirler. Çalışma izni alabilen yabancı göçmenlerin, bütün göçmenlerin yüzde 0,2’si olduğu ve izin alabilenlerin çoğunluğunun profesyonel ve ulus-ötesi şirketlerin çalışanları olduğu düşünüldüğünde, dış temsilciliklere çalışma izni için başvuruları “avantajlı bir azınlık” olarak nitelenebilir.

Diğer yandan Türkiye’nin fiziki sınırları, dünyada uluslararası göçmen çeken birçok ülke gibi, yasal olmayan sınırları geçmeye çalışan göçmenlerin sık sık ölüm ve yaralanmalarına sahne olmaktadır.¹¹ 1990’lar ve 2000’ler boyunca her yıl yaklaşık 200.000 göçmenin yasal olmayan yollardan sınırları geçmeye çalıştıkları tahmin edilmektedir. Sınırları sağ kalarak geçebilen göçmenleri de genellikle güvenlik güçleriyle karşılaşmak ve en

¹¹ Habervitrini (2007, 3 Mart)

yakın yerleşim yerinde belirli bir süre sınır dışı edilmek üzere alıkoyulmak ihtimali bulunmaktadır.¹² Güvenlik güçlerine yakalanmayan göçmenlerin bir kısmı Batı sınırlarından çıkış yapmaya çalışmakta, bir kısmı da belirli bir süre Türkiye’de iş piyasalarına katılmaktadır. Siyasal baskı ve iç savaş gibi nedenlerle göç eden ve sınırlardan insan ticaretiyle uğraşan suç örgütlerinin ağlarının da yardımını alarak zor şartlarda geçiş yapan göçmenlerin bir kısmı ise mülteci statüsü kazanmaya çalışmaktadır. Ne yazık ki Türkiye imzaladığı Cenevre Sözleşmesi’ne (1951) dayanarak “Doğu” coğrafyasından gelen göçmenlere mülteci olma şansı vermemektedir (Kirişçi 2003). 1990’lar boyunca özellikle Irak’tan gelen mülteciler konusunu çözebilmek için sadece kısmi ve geçici düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanında son yıllarda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile işbirliğiyle gerçekleşen yasal düzenlemeler ile Türkiye’de bulunan kâğıtsız göçmenlere üçüncü bir ülke iltica başvurusunda bulunma imkânı tanınmıştır. Yapılacak iltica başvurusunun teknik inceleme ve mali tutarı nedeniyle, çok az sayıda göçmen bu olanaktan faydalanmaya çalışmaktadır.

Bütün bir bürokratik süreci göz alıp, başka ülkelere iltica başvurusunda bulunmuş olanlar ise, başvurunun sonuçlanmasını Türkiye’de belirli illerde açılmış olan Mülteci Barına Evleri’nde bazen yıllarca zor şartlarda beklemektedirler. Günümüzde yaklaşık yirmi bin göçmen bu bekleyiş süreci içindedir.¹³ Son yıllarda sınırlarda güvenlik önlemlerinin artırılması Avrupa Birliği ülkelerinin kendi sınır güvenlikleri için Türkiye’nin sınır politikasında sertleşmeye gitmesini beklemesinin büyük etkisi vardır. Sınırları yasal olmayan yollardan geçen, geçmeye çabalayan göçmenler ise, stratejilerini, yeni geçiş yolları bulmak ve insan ticareti örgütlerine daha büyük miktarlarda para vermek zorunda kalmak yönünde değiştirmektedirler.

Vize almış olarak (özellikle turist vizesi) sınırdan geçmek yasal olmadan geçmeye göre elbette daha güvenli bir yoldur. Devletin izin verdiği kanallardan sınırları geçmek yukarıda bahsi geçen ilk grup ülkelere gelen göçmenler için çok yaygın değildir. En önemli neden bu ülke vatandaşların Türkiye’ye dış temsilciliklerden vize alarak girmek zorunda ol-

¹² 1995-2005 yılları arasında sınırlarda giriş yaparken veya sınırlar içinde gerekli yasal belgeleri olmamaları nedeniyle 566.552 göçmen gözaltına alınmıştır. Bu göçmenlerin çoğunluğunun sınır dışı edildiği düşünülmektedir.

¹³ Bu sayı kamplarda “geçici statüde” yaşayan ve sayıları Temmuz 2014 itibarıyla 219.084’e ulaşmış olan Suriyeli göçmenleri kapsamamaktadır (T24, 30 Temmuz 2014).

malardır. Oysa bir diğer önemli göçmen grubunu oluşturan, eski Sovyet Bloğu ülkelerinden çalışmak için gelen göçmenlerin sınır kapılarında vize alabilme, hatta bazı ülkelerden gelenler için vize muafiyet olanakları bulunmaktadır. Bu ülkelerden gelen göçmenlerin iltica talebi veya başka bir ülkeye Türkiye üzerinden geçiş istekleri bulunmadığı, belirli bir süre çalıştıktan sonra ülkelerine dönmeyi düşündükleri söylenebilir. Tam da bu nedenle ilk grup ülkeye göre devlet tarafından “daha arzu edilir” göçmenlerdir. Bu göçmenlerin belirli sektörlerde vazgeçilemeyecek rolleri olduğundan “sermaye” açısından da “arzu edilmektedirler”. Kısacası, sınırları yasal olmayan yollardan geçmek ve zaman zaman insan ticareti yapan suç örgütlerinin ağına düşmek önceki gruptaki ülkelere gelen göçmenler arasında oldukça yaygınken, bu ülkelere gelen göçmenler arasında yaygın değildir.

Eski Sovyet Bloğu ülkelerinden vizeyle çalışmak için gelen göçmenlere ise göç rejimi farklı alanlarda zorluklar çıkarmaktadır. Moldova, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelere gelen göçmenler için; belirli süreler (genellikle üç ay) vizesiz olarak Türkiye’deki çalışma hayatının içinde bulunmak, “kâğıtsız” durumuna düşmemek için vize süresi dolmadan sınırdan çıkış ve tekrar giriş yapmak yakın zamana kadar mümkündür. Bu süreler içinde oturma ve çalışma izni almanın belirli güçlüklerinin olması göçmenleri “turist vizeleri” üzerinden yukarıda anlatıldığı şekilde çalışma hayatına katılmaya itiyordu. Devletin göç politikaları ve pratikleri yıllardır uygulanan bu stratejiye bir anlamda “göz yumuyordu”. Ta ki 2012 yılına kadar. 5683 sayılı “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun”da 1 Şubat 2012’de kabul edilen bir değişiklikle, özellikle bu gruptaki göçmenler için ülkeye giriş çıkış yapmak üzerinden vizelerini yenileme stratejisinin önü kapatılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle bir göçmenin herhangi bir altı ay içinde üç aydan daha fazla Türkiye’de sadece vizeyle durmasının önü engellenmiştir. Çevrimsel göç adı verilen göç stratejileriyle emek göçü bu şekilde devlet nezdinde sözde “kayıt” altına alınmaya çalışılmaktadır. Ne var ki çalışma ve oturma izinleri konusundaki zorluklar nedeniyle bu değişiklik belirli olanaklardan yoksun göçmenleri sadece çalışma izinleri değil vizeleri de olmadan emek piyasalarında bulunmaya itmektedir (Akalin 2012).

Sonuç olarak yasal veya yasal olmayan yollardan sınırdan geçiş yapmak yabancı göçmenlerin Türkiye’deki devlet yapısı ile karşılaşmalarının

en sancılı alanıdır. Sınırdan geçiş konusunda farklı ülkelerden gelen göçmen gruplara uygulanan stratejiler konusunda çok ciddi farklılıklar mevcuttur. Göçmenlerin vize ve oturma izinlere sahip olmaması (ki bu onları Türkiyeli emekçilerden ayırır) onların gündelik hayatta “sokaklarda az gezmelerine” (Dağdelen 2008), daha zor ev bulmalarına ve devlet görevlilerinin “gözlerinden” rüşvet vererek kaçmalarına neden olmaktadır (Ünal 2004).

Çalışma Mekânları

Yabancı emekçilerin devlet ile temas kurdukları bir diğer alan çalışma izinleri (ve bunun bağlı olduğu oturma izinleri)¹⁴ konusundadır. Yabancı emekçiler bu noktada artık sadece devlet ile değil “sermaye” ile de karşılaşmaya başlamaktadırlar. Sektörler açısından yabancı göçmenlerin ağırlıklı olarak hazır giyim, metal, inşaat, ev-içi hizmet, otel/lokanta, eğlence ve seks işçiliği gibi sektörlerde (İçduygu 2006).¹⁵ Yabancı göçmenlerin farklı sektörlerde dağılımı etnik kimlikleriyle ve toplumsal cinsiyetleriyle yakından ilişkilidir. Irak, Özbekistan ve Azerbaycan’dan gelen erkek göçmenlerin inşaat ve lokanta sektörlerinde; Moldovalı, Romanyalı, Kırgız, Özbek ve Türkmen erkek göçmenlerin ise hazır giyim sektöründe yoğunlaşmaktadır. Özellikle İstanbul’daki nakliyat sektöründe birçok erkek Moldovalı ve Azeri göçmenin olduğu, Zeytinburnu’ndaki imalatla ilgili işlerde de Afgan erkek göçmenlerin olduğu bilinmektedir. Moldovalı ve Ukraynalı kadın göçmenler yaygın olarak, turizm/eğlence ve seks işçiliği sektörlerinde seks işçisi ve ayrıca hazır giyim sektöründe tezgâhtar olarak çalışmaktadırlar. Azeri ve Gürcü kadın göçmenler, yine Moldovalı göçmenlerle birlikte orta/üst sınıfların evlerinde bakıcı ve hizmetçi olarak çalışmaktadırlar. Nijerya, Gana ve Somali gibi ülkelerden gelen göçmenle-

¹⁴ 2014 yılında çıkan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile birlikte oturma izinleri doğrudan İçişleri Bakanlığının sorumluluğundan yine İçişleri Bakanlığınca bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün yetki alanına geçmiştir.

¹⁵ Yabancı göçmenler üzerine birçok çalışma sadece belirli ekonomik sektörlerle odaklanmaktadır. Örneğin seks işçiliği sektöründeki yabancı göçmenler için Erder ve Kaşka (2003), ev hizmetlerinde çalışanlar için Kaşka (2006), hazır giyim sektörü için Dağdelen (2008), inşaat sektörü için Akpınar (2009) ve turizm sektörü için Ekiz-Gökmen (2011)’in çalışmalarına bakılabilir.

rin önemli bir kısmı ise ya işsizdir ya da sokaklarda seyyar satıcılık yapmaktadır.

Sektör ve iş yerlerindeki statü açısından önemli farklılıklar olmasına rağmen, göçmenlerin çoğunluğunun iş deneyimlerini, yoğun iş yükü, uzun çalışma saatleri, iş güvencesizliği, düşük ücretler ve sosyal hakların olmayışı belirlemektedir. Bu koşullar piyasanın dinamiklerine oldukça bağımlıdır ve hızlı değişimlere uğrayabilmektedir (Lordoğlu 2010).¹⁶ İşgücü piyasalarındaki yabancı göçmen emeği talebine bakıldığında, işverenlerin özellikle eğlence, seks işçiliği ve ev-içi hizmet sektörlerinde yabancı göçmen emeğine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Genellikle kadın göçmenlerin çalıştığı bu sektörlerde Türkiyeli kadın işçilerin piyasadaki arzının talebi karşılamaması, yerli ve yabancı işçiler arasında bir rekabetin doğmasını engellemektedir. Dokuma, inşaat ve tarım sektörlerinde yabancı göçmen çalıştırmanın bazı avantajları olmasına rağmen, polis baskınları ve diğer bazı sorunlar nedeniyle bütün işverenler göçmenleri çalıştırmayı tercih etmemektedir. Bu nedenle bu sektörlerde de yabancı göçmenler Türkiyeli işçilerin esaslı bir rakibi haline gelmemektedir (Toksöz 2007). Mekânsal olarak bakıldığında, İstanbul'un farklı sektörlerde emek göçünün önemli bir kısmına ev sahipliği yaptığı, Ankara ve İzmir gibi illerde bakıcılık işinde çalışan göçmenlerin yoğunlaştığı söylenebilir.

İşyerleri düzeyinde göçmenlerin işverenlerle ilişkilerine de kısa göz atmak gerekmektedir. İşverenler, daha disiplinli ve ucuza çalıştıklarını, uysal ve sessiz olduklarını (ve kadın çalışana ihtiyaç duyulduğunda kimi zaman sadece daha "güzel" olduklarını) düşündükleri için yabancı göçmenleri yerli işçilere göre tercih edebilmektedirler. Ama yabancı göçmenlerin (polis baskını ve çalışma izni almak gibi) bazı sorunları olduğunu düşünen işverenlerin yabancı göçmeni özellikle işe almak istemediği durumlar da olabilmektedir. İşverenlerin yabancı göçmenlerin emek süreçlerini kontrolünde en uç ve şiddetli yöntem, özellikle ev-içi hizmet ve seks işçiliği sektöründe çalışan göçmenlerin pasaportlarına el koyulmasıdır. Bu durum kadın göçmenler için taciz sembolik ve fiziksel şiddete dönüşmektedir. Eğer yabancı bir göçmen çalıştığı iş yerinde kendini "kanıtlamış" ve nitelikleriyle işverenin ihtiyaç duyduğu bir "eleman" haline gelmişse,

¹⁶ 2011 yılından itibaren Suriyeli göçmenlerin hazır giyim sektöründeki sayıları hızlı bir şekilde artmıştır.

çalışma koşullarını iyileştirmek için pazarlık yapabilmektedir. Göçmenler işverenlerin çalışma koşullarını değişme taleplerine cevap vermedikleri durumlarda bazen topluca işi bırakmaktadırlar. Göçmen işçilerin çalıştığı sektörün özellikleri pazarlık güçlerini oldukça yakından etkilemektedir (Dağdelen 2008).

1980'lerin sonundan itibaren Türkiye'ye gelen yabancı göçmenlerin sayılarında hızlı bir artış olmasına rağmen, devletin farklı organlarının konuyla ilgili kapsamlı adımlar atması 2000'lere kadar gerçekleşmez. Yasal mevzuatta değişikliklere gidilmesinin bir nedeni "göç alan" bir ülke olduğunun devlet söyleminde isteksizce de olsa kabulü ise; daha önemli bir nedeni de Avrupa Birliği'ne girmek için yasal düzlemde görülen hareketlenmedir. Bu adımlardan en önemlilerinden bir tanesi de yabancı göçmenlerin çalışma hayatını "düzenleme" ve "yasallaştırma" amacıyla olan ve 2003 yılında yürürlüğe giren 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun"dur. Bu yasaya kadar, yasal izinle çalışabilen yabancıların sayısı azdı ve belirli meslekler ile (yöneticilik, akademisyenlik, sanatçı) sınırlı idi. İzinler, izni alacak göçmenin çalışacağı iş koluna bağlı olarak devletin farklı kurumlarınca belirli yasalara dayanılarak veriliyordu. 1930'larda çıkan ve ırkçı olarak tanımlanacak yasalarda, yabancı vatandaşların ne gibi meslekleri icra edemeyecekleri çok ayrıntılı olarak belirtilmişti. Böylesine bir yasal mevzuat mevcut iken, yeni yasayla çalışma izinlerinin verilmesi konusunda çağdaş ve evrensel hukuk normlarının uygulanma şansı açılmıştır. Ne var ki, bu yasanın da eski etnik temelli ayrımcı dili belirli yönleriyle benimsediği, en azından yasanın içeriği böylesine ayrımlar yapmaya zemin hazırlamaktadır. Yasayla birlikte, çalışma izinleriyle ilgili yetkinin (belirli istisnalar olmakla birlikte) tek bir merciye, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na devri söz konusu olmasına rağmen; çalışma izni verilmesinin (en az 6 aylık) oturma iznine bağımlı olması yetkiyi fiili olarak İçişleri Bakanlığı'na devretmiştir. Ayrıca, yasanın bazı maddelerinde, 1981 tarihli ve 2527 sayılı Türk soylu yabancıların çalışmasını düzenleyen yasaya atıf yapılmakta, böylelikle de "Türk Soylu" sayılan göçmenler Türk vatandaşı olmamalarına rağmen yabancı olarak sayılmaktadırlar. Bunlara ek olarak, çalışma izninin verilmesinin yabancı göçmenin çalıştığı iş kolunun koşullarına bağlanması (buradan anlaşılması gereken herhalde devletin yüksek çıkarlarıdır), izinlerin verilmesinde keyfiyeti artırabilmektedir (İçduygu 2010).

Yasanın içerdiği kimlik temelli ayrımcılığa yatkın unsurlar, belirli toplumsal sınıfların göçmenlere yarattığı zorluklarla tamamlanmaktadır. Çalışma izni başvurularının dış temsilciliklerde yapılması, bu iznin oturma iznine bağlı olması ve başvuruların işverenlerce yapılması gibi gereklilikler ekonomik ve sosyal sermayesi düşük olarak göçmenleri olumsuz etkilemektedir. Başvuru masrafları ve gerekli belgelerin toplanması gibi adımların özellikle küçük işletmelerin işverenlerince atılmaması veya atılmak istenmemesi bu durumu ağırlaştırmaktadır. Başvuru sırasındaki zorluklara rağmen çalışma izni almak için başvuruda bulunabilmiş göçmenleri beklenmedik bir devlet engeli daha beklemektedir. Yasanın yukarıda eleştirilen boyutlarının pratikteki bir diğer yansıması, yapılan başvuruların önemli bir kısmının kabul edilmemesidir. Bazı göçmen gruplara çalışma izni daha kolay verilmektedir (Toksöz 2007).¹⁷

Nitelikli ve niteliksiz emeğin yasalar açısından farklı muamele görmesi, yukarıda vizeler konusunda bahsi geçen 5683 sayılı yabancıların girişini düzenleyen yasadaki değişikliklerle yeni bir boyut almıştır. Sadece ev-içi hizmetlerde çalışan yabancı göçmenlerin kayıt altına alınmasını amaçlıyor gibi gözükken bu yeni düzenlemenin arka planında, nitelikli emeğin çalışma iznini yukarıda tartışılan yasaya bağlamak, niteliksiz emekçi göçmenleri ise “iğreti” bir konumda bırakmak vardır (Akalin 2012).¹⁸ Diğer yandan, tarım başta olmak üzere, hazır giyim ve inşaat gibi “zor” sektörlerde çalışan diğer göçmenlerin nasıl kayıt altına alınacağı henüz yasaların ilgi alanında değildir.

Sonuç olarak son yıllardaki yasal değişiklikler oldukça az sayıda göçmenin yasal güvenceler elde etmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁹ Bu izinlerin çoğunluğunun yüksek nitelikli profesyonel göçmenlerce alınması, sosyal

¹⁷ Irak'tan ve Afganistan'dan gelen Türkmen göçmenlerin diğer gruplara göre daha rahat çalışma izni alıyor olduğu bilinmektedir.

¹⁸ Bu durumu Akalin (2012) şu şekilde özetlemektedir: “Ama buradaki kastedilen asıl fark nitelikli emek ile niteliksiz emeğin arasına düzenleme yolu ile koyulan fark: 4817 nitelikli emeğe “çalışma izni” verirken, 5683 niteliksiz emeğe ‘çalışma amaçlı ikametgâh’ verilmesini düzenliyor. 4817 no'lu yasa dâhilinde istisnai de olsa “süresiz çalışma izni” diye bir hak var. 5683'de benzer bir şey söz konusu değil, orada sınırlar net olarak belirlenmiş: İşverenin seni çalıştırmayı kabul ettiği kadar buradasın, sonrası kaçak ya da deport.”

¹⁹ 2003-2006 yılları arasında 28.198 yabancı göçmen çalışma izni alabilmiştir. 2011 yılında ise sadece 11.634 göçmen çalışma izni alabilmiştir. Aynı yıl 3.010 göçmen çalışma izni olmadığı için yakalanmıştır (CNNTürk, 2012, 1 Şubat).

sınıf farklarının yasal güvence için önemini göstermektedir. Özellikle hazır giyim, eğlence ve ev-içi hizmetlerde çalışan göçmenler için “izinli” çalışmak her zaman daha az olasıdır. Türkiye’deki yabancı göçmenlerin çoğunluğunu oluşturan bu gruptaki göçmenler işverenler ile ortaya çıkabilecek herhangi bir husumet veya işten atılma durumunda yasal hak arayışına gidememektedirler.

Vatandaşlığın Mekânları

Sınır ve çalışma mekânlarından sonra yabancı göçmenlerin mücadele verdikleri bir diğer alan vatandaş olabilmektedir. Devlet tarafından “Türk” ve “Müslüman” olarak görülmenin bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca vatandaş olabilmekte önemli bir etkisi olmuştur. 1990 sonrası bu anlayışta ne kadar değişiklik olmuştur?

“Makbullük hiyerarşi” kavramını kullanan Danış ve Parla (2009) Irak’tan ve Bulgaristan’dan gelen göçmenleri karşılaştırmalı olarak incelerler. Bilindiği üzere 1989’daki kitlesel göçle gelenlere vatandaşlık verilmesinin dışında (ev ve iş bulma gibi) sosyal yardımlar da bu gruplara ulaştırılmıştır. 1990’lar boyunca Bulgaristan’dan kısa ve uzun süreli gelen göçmenlerin ise vatandaş olmaları zorlaşmıştır.²⁰ Bu durum karşısında göçmenler dernekleşme faaliyetine hız vermişlerdir. Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği ve BAL-GÖÇ gibi dernekler hem devletin farklı kademelerinde “lobi” faaliyeti yapmakta hem de Türkiye’de çalışmakta olan göçmenlere yasal izinlerin alınmasında, vatandaşlık başvurularında, sosyal güvenlik sistemine giriş yapılmasında hukuki destek vermektedirler. Bireysel düzeyde ise, göçmenler sıklıkla önceki yıllarda gelmiş olan göçmenlerin elde etmiş oldukları kazanımları elde edemedi, genellikle üç aylık vizeler alarak çalışma hayatına “izinsiz” olarak katılmaktadırlar. Sürekli değişen yasalar ve özellikle de Bulgaristan’dan gelen göçmenlere yönelik çıkarılan aflar onların yasal anlamda “iğreti” konumu değiştirmemektedir. Vatandaş olmak için başvuru teoride mümkünken; bu başvurular sıklıkla olumsuz veya cevapsız kalabilmekte, bu kararlara dava açarak itiraz etmek için harcanması gereken ve bir göçmen işçinin aylarca

²⁰ Devletin “soydaşlarımızı” Avrupa Birliği’ne girmiş bir Bulgaristan’da stratejik kaygılarla tutma isteğinin etkili olduğu iddia edilmektedir (Danış ve Parla 2009).

çalışacağı para tutarındaki mahkeme masrafları ise “soydaşlar” arasında sınıf farklarının ne kadar önemli olabildiğini göstermektedir (Parla 2011).

Iraklı Türkmenler ise 1980'lerin sonlarına kadar Türkiye'de göçmen olarak fazla itibar görmemişken, bu yıllardan sonra Kuzey Irak'taki yeni siyasi yapılanmalar (Kerkük sorunu) ve Kürt sorunu nedeniyle devlet nezdinde ve özellikle milliyetçi-muhafazakâr çevreler tarafından ilgi görmeye başlamışlardır. Bu duruma rağmen 1990 öncesi Türkiye'ye gelen Iraklı Türklerin önemli bir kısmı vatandaş olabilmışlerdir. Bu grubun içinde eğitilmiş ve meslek sahibi olanlar oldukça fazladır ve İstanbul'un dokuma ticaretinin merkezi konumunda olan Osmanbey ve Laleli'de işveren konumunda bulunanları vardır. 1991'de ise göç sürecinde yeni gelişmeler yaşanmıştır. I. Körfez Savaşı'nın etkisiyle çoğunluğu Kürt olan Iraklı mülteciler Türkiye'ye giriş yapma talebinde bulunmuşlar, sınırlardan içeri girebilenlerden çoğunluğu Türkiye'de belirli bir süre tutulduktan sonra geri gönderilmişlerdir. Türkiye'ye giren göçmenlerden “Türk soylu” olarak görülen yaklaşık 20.000 kişi (gelenlerin yüzde dördü) diğer sığınmacılardan daha iyi muamele görmüş ve geçici kamplardan çıkartılarak kent merkezlerine yerleştirilmiştir. Ne var ki 1990'ların sonlarına doğru Iraklı “Türk soylu” göçmen olmak da Türkiye'de yasal bir güvenceye kavuşmak için yeterli olmamaya başlamıştır. 2003 yılından sonra Iraklı Kürt göçmenlere benzer şekilde, Iraklı Türklere de vatandaş olma olanağı verilmemiştir. Devletin bu yeni stratejisi karşısında bazı göçmenlerin 1959'da kurulmuş olan Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nden yardım aldıkları ve bazı “geçici” vatandaşlık stratejilerine başvurdukları görülmektedir. Bu dernek, Iraklı Türklere, resmi bir geçerliliği olmayan ve ön yüzünde “bu kart sahibi Türk kökenlidir” yazan “kimlik kartları” dağıtmıştır. Bir anlamda dernek devlet adına gayri resmi olarak göçmenleri kayıt altına almaya başlamış, oturma izni veya geçerli vizesi olmayan göçmenlerin olası bir polis kontrolünde sınır dışı edilmekten kurtarmıştır. Bu yarı-resmi kimliklere rağmen son yıllarda Türkiye'ye gelen Iraklı Türklerin “iğreti” konumu ve diğer göçmen gruplara benzer şekilde kent hayatında fazla “gözükmemeye” stratejileri devam etmektedir (Danış ve Parla 2009).

2006 yılında, yukarıda bahsi geçen 1934 yılındaki ırkçı iskân kanununun birçok hükmü değişmesine rağmen, eski kanunun “Türk kültürüne ve soyuna bağlılık” ölçütü tamamen ortadan kalkmamıştır. Türkiye'de kimlerin “göçmen” kabul edileceğinin bir anlamda “mantığını” belirleyen

bu yasanın eski “ruhu” dolaylı yoldan devam etmektedir. Buna rağmen hem Bulgaristan’dan hem de Irak’tan gelen “soydaşların” eski yıllardaki gibi kolaylıkla vatandaş olamamaktadırlar. 2009 yılında çıkmış olan 5901 sayılı yeni vatandaşlık yasasıyla birlikte “soydaşlara” verilen öncelik belirli oranlarda azaltılmıştır.²¹ Yeni yasayla öncelikle anne ve/veya babası T.C. vatandaşı olanlara vatandaşlık yolu açılmakta, ayrıca Türkiye’de doğanların da vatandaş olmasının kapısı aralanmaktadır. Vatandaşlığın kazanılması için getirilen koşullar içinde “yeteri kadar Türkçe konuşabilmek” ve “iyi ahlak sahibi olmak” gibi muğlak maddelerin bulunması²² “Türk soy-lu” görülen göçmenlere vatandaşlık konusunda öncelik ve ayrıcalık tanınmasına olanak sağlayıcı niteliktedir. 11. Maddenin konumuz açısından önemi göçmenin kendini ve ailesini geçimini sağlayacak gelire sahip olmasını şart koşmasıdır. Bu koşulların oturma iznine sahip göçmenlerin az sayıda emekçi göçmenin vatandaşlık yolunu oldukça meşakkatli kılacağı ortadadır.

Vatandaşlık rejiminin bu koşullarında göçmenlerin hangi yılda gelmiş oldukları onların Türkiye’deki sınıfsal ve yasal konumlarını büyük oranda belirlemektedir. Yakın zamanlarda gelen göçmenlerin kâğıtsız olma durumlarının sürmesi iş piyasalarının en zor kısımlarında çalışmalarını sonuçlanmaktadır. Türkiye’de devletin yaratmış olduğu makbüllük hiyerarşisindeki yüksek konumları iş piyasalarının acımasız merdivenlerinde

²¹ Özellikle Bulgaristan’dan kısa veya uzun süreli gelen göçmenler, ayrıcalıklarının yitmesi nedeniyle yeni yasayı eleştirmektedirler. Buna rağmen bu göçmenler, “kaybedilen toprakların göçmenleri” söylemini de kullanarak devlet nezdinde tanınan derneklerin yardımını alarak vatandaş olma veya izinli hale gelme çabalarına devam etmektedirler.

²² 5901 sayılı Vatandaşlık Kanunu: “MADDE 11 – (1) Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancılarda;

- a) Kendi millî kanununa, vatansız ise Türk kanunlarına göre ergin ve ayırt etme gücüne sahip olmak,
- b) Başvuru tarihinden geriye doğru Türkiye’de kesintisiz beş yıl ikamet etmek,
- c) Türkiye’de yerleşmeye karar verdiğini davranışları ile teyit etmek,
- ç) Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak,
- d) İyi ahlak sahibi olmak,
- e) Yeteri kadar Türkçe konuşabilmek,
- f) Türkiye’de kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlayacak gelire veya mesleğe sahip olmak,
- g) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartları aranır.”

yükselmelerine yarayamamaktadır. Türkiye'de vatandaş olmanın önemli (ve pasif) bir getirisi prime dayalı da olsa sosyal güvenlik sistemi giriş yapmak imkânı tanınmasıdır. Yeni yasal düzenlemelerle, Bulgaristan'dan gelen göçmenlere başka hiçbir gruba tanınmayan bir ayrıcalık tanınmış, vatandaş olamaları da sosyal güvenlik sistemine giriş yapabilmelerinin önü açılmıştır. Yine de emekli olmalarının önündeki bürokratik engeller tam olarak kalkmamıştır (Parla 2011).

Bir pratik olarak vatandaşlık anlayışı, göçmenlerin var olan bir statüyü talep etmenin yanında, o statüyü elde etmek için verdikleri mücadeleyi de görmeyi gerektirmektedir (Ehrkamp ve Leitner 2003). Vatandaşlık stratejilerinin mahiyeti değişebilmekte; kurumsal, kolektif, bireysel gibi şekillerde farklı göçmen grupları tarafından farklı zamanlarda uygulanabilmektedir. Vatandaşlık stratejileri "Türk soylu" göçmenler için hem kayıt dışı sosyal ağlar hem de dernekler vasıtasıyla (Toumarkine 2001), eski Sovyet Bloğu'ndan ve İran, Irak, Afganistan gibi ülkelerden gelenler için ise sadece enformel ağların yaygın kullanımıyla geliştirilmektedir (Danış 2006; Köser-Akçapar 2009). Ayrıca "Müslüman" kimliğine sahip yabancı göçmenlerin camiler yoluyla sosyal yardım almaya çalışmalarına benzer şekilde, "Hristiyan" kimliği üzerinden Ermeni göçmenler kiliselerden yardım almaktadırlar.²³ Moldovalı göçmenlerin önemli bir kısmını oluşturan Gagavuzların Hristiyan olmalarına rağmen Türkçe konuşuyor olmaları onları devlet ve işverenler nezdinde "kabul edilebilir" kılmamaktadır (Kaşka 2006; Dağdelen 2008). Bazı göçmenler için ise Türkiye'de vatandaş olabilmelerin son yıllarda zorlaştırılmış olsa da "kısa süreli" yolu evliliklidir. Son olarak göçmenlerin yeni protesto biçimlerini ve onlara destek veren sosyal hareketleri de vatandaşlık stratejileri olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Örneğin 2009 yılında, İstanbul Kumkapı Misafirhanesi'nde yemek alamayan göçmenler demirlerle örülmüş pencerelerden eşyalarını atarak tepkilerini göstermeye çalışmışlardır.²⁴ Bu protestoya *direnistanbul* ve *Göçmen Dayanışma Ağı* üyeleri "Kimse Nedensiz Kaçmaz, Hepimiz Göçmeniz" söylemi ile destek vermiştir.²⁵

²³ Sendika.org (2012, 16 Şubat)

²⁴ Bianet (2009, 21 Eylül)

²⁵ Bianet (2009, 27 Eylül)

Sonuç

Toplumsal sınıf çalışmalarında “sınıf hareketlerinin” muhalif “kimlik hareketleriyle” ilişkili ve onları dışlamadığını gösteren yaklaşımları (Smith 2000) vatandaşlık rejimi konusunda da uygulamak mümkündür. Böyle bir kavramsallaştırma kimlik üzerinden tartışılan “formel” vatandaşlığın ötesinde “özel” vatandaşlık anlayışına dayanılarak “sosyo-ekonomik” haklar temelli bir vatandaşlık tanımını gerektirir. Bu tanım ayrıca vatandaşlığın yabancı göçmenlerin farklı mekânlarda süren strateji ve mücadeleleriyle ilişkilendirilerek geliştirilebilir. Vatandaşlığı “mücadeleler” üzerinden “özel” bir şekilde tanımlamanın Türkiye’deki vatandaşlık ve göç rejiminin değerlendirmesinde katkıları olacaktır.

Türkiye’deki vatandaşlık ve göç rejiminin göçmenlerin kimlikleri üzerinden bir “makbüllük hiyerarşisine” dayanan geleneksel mantığı günümüzde de onların koşullarını etkilemeye devam etmektedir. Ne var ki farklı ülkelerden gelen göçmenlerin Türkiye’de deneyim ve stratejileri özellikle son yıllarda sadece “devletin” göç ve vatandaşlık rejimi ile değil, aynı zamanda sermaye birikiminin bir ögesi haline gelmeleri nedeniyle yoğun olarak “sermaye” ile de yaşanmaktadır. Sermaye ile temas hem farklı göçmen gruplar arasında hem de göçmen grupların kendi içinde yeni ayrışmalar ve eşitsizlikler yaratmaktadır. Parla’nın (2011) da belirttiği gibi son yirmi yılda “ulusalcı” dinamikler ile “piyasa” koşulları beraberce yabancı göçmenlerin aleyhine işlemiştir. Önceleri “makbüllük hiyerarşisinde” yüksek konumlarda olan göçmen gruplarının bile vatandaş olamamaları düşünülürse, piyasa mantığı ön plana çıkmıştır. Vatandaşlık rejimi açısından bakıldığında 2000’li yıllardaki yeniliklerle, Türkiye’de artık farklı kimliğe sahip yabancı göçmenlerin de belirli haklara ulaşması bazı sınırlılıklara rağmen mümkündür. Ancak kimliğe dayalı ayrımcılığın daha az hissedildiği yasalar bir anlamda eşitsiz koşulların üretimini, hem yabancı göçmen hem de yerli emekçiler açısından, piyasaya bırakmaktadır.²⁶

²⁶ Yabancı göçmenler için geçerli olan bu süreç, yani “kimliğin tanınması”, Saraçoğlu’nun (2011) İzmir’deki Kürt göçmenlere yönelik orta sınıfın bakışını incelediği çalışmasında gösterdiği üzere yapısal eşitsizliklerin yeniden üretilmesini durdurmamaktadır. Benzer bir mantıkla, “kimliği” tanınan göçmenler, bir anlamda içerilmekte ama diğer yandan da işgücü piyasalarında düşük konumlara çekilmektedirler.

Bu çalışmada yukarıdaki bağlama dayanılarak Türkiye'deki yabancı göçmenlerin vatandaşlık ve göç rejimi üzerinden "devlet" ile temasların onların emek piyasalarında "sermaye" ile karşılaşmalarından bağımsız olarak analiz edilmemesi gerektiği iddia edildi. Vatandaşlık rejiminin yarattığı eşitsizliklerin sermaye birikim rejiminin eşitsizliklerini tetiklediği, onlardan etkilendiği ve karşılıklı bir etkileşime girildiği vurgulandı. Diğer bir deyişle sınıfsal konumdan kaynaklanan eşitsizliklerin kimlikten kaynaklanan eşitsizliklerden daha ön plana çıktığı bir tarihsel bağlamın ortaya çıkmaya başladığı tartışıldı. Bu durum bir yandan "kimlikleri" makbul olmayan göçmenlerin "girişimci" veya "nitelikli" çalışan sıfatıyla "makbul" hale getirmektedir. Diğer yandan da "kimlikleri" makbul olan grupların içinde "niteliksiz" işçi olanlarının "makbul" sayılmadığı bir bağlam oluşturmaktadır. Vatandaşlık haklarının olmayışının yarattığı mağduriyetler, piyasa koşullarında daha da artmaktadır. "Vatandaşlık stratejileri" sayesinde belirli haklara sahip göçmenler için ise sosyal haklara dayalı vatandaşlığın gelişkin olmadığı koşullarda "sermaye" ile temas gündelik hayatlarını büyük oranda belirlenebilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'deki vatandaşlık ve göç rejimi üzerine akademik tartışmalarda "vatandaşlığın ulustan arındırılma siyaseti" tartışmaları daha demokratik bir rejimin kurulmasında önemli olmakla birlikte, bu rejimin eleştirisi sınıfsal boyutlar ihmal edilerek inşa edilmemelidir.²⁷ Yukarıdaki tartışmalara dayanılarak "vatandaşlık" ve "göç" rejimlerinin sermaye ile temas eden yabancı göçmen grupların üzerine koyu bir gölge gibi düştüğü söylenebilir. Bu alacakaranlıktan çıkışın izlerini yabancı göçmen kimliğinden kaynaklanan ayrımcılıkların "emekçi" olma ile ilişkili olarak görülmesinde ve bunun var olan mücadele dinamiklerine daha güçlü aktılmasında olduğunu görmek önemlidir.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

²⁷ Bu analiz yabancı göçmenlerin gündelik hayatta, konut piyasasında ve toplumsal cinsiyetleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılıkların da göz önüne alındığı yeni modellerle genişletilmelidir.

- Akalın, A. (2012). Devlet Eliyle Güvencesizleşme. <http://www.sdyeniyol.org/index.php/toplumsal-hareket/636-devlet-eliyle-guevencesizletirme-aye-akaln> adresinden erişilmiştir
- Akpınar, T. (2009). *Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aybay, R. (1998). 'Teba-i Osmani'den T.C.Yurttaş'na Geçişin Neresindeyiz?. 75 yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (Der.). (2007). *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benhabib, S. (1999). Citizens, Residents, and Aliens in a Changing World: Political Membership in the Global Era. *Social Research*, 66, 709-744.
- Benhabib, S. (2005). *Eleştiri, Norm ve Ütopya: Eleştirel Teorinin Temellerine Dair Bir İnceleme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bianet (2009, 21 Eylül). Mülteciler Yine Eylemde: "Bize Yemek Verilmiyor". <http://bianet.org/bianet/bianet/117172-multeciler-yine-eylemde-bize-yemek-verilmiyor> adresinden erişilmiştir.
- Bianet (2009, 21 Eylül). Direnistanbul Kumkapı Göçmen Misafirhanesi'nde Eylemdeydi. <http://bianet.org/bianet/dunya/117280-kimse-nedensiz-kacmaz-hepimiz-gocmeniz> adresinden erişilmiştir.
- Bloemraad, Irene, Anna Korteweg, and Gökçe Yurdakul (2008). Citizenship and immigration: Multiculturalism, assimilation, and challenges to the nation-state. *Annual Review of Sociology*, 34(1): 153-179.
- Brubaker R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Castells, M. (1975). Immigrant Workers and Class Struggles in Advanced Capitalism: the Western European Experience. *Politics and Society*, 1, 33-66.
- CNNTürk (2012, 1 Şubat). Türkiye'ye 127 ülkeden başvuru. <http://www.cnnturk.com/2012/ekonomi/genel/02/01/turkiyeye.127.ulmeden.basvuru/647295.0/index.html> adresinden erişilmiştir.
- Crompton, R. (2008). *Class and Stratification* (3. Baskı). Cambridge, UK: Polity Press.
- Çağaptay, S. (2002). Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma. *Toplum ve Bilim*, 93, 218-241.
- Çağlar, A. S. (2001). Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 601-613.

Dağdelen, G. (2008). *Changing Labour Market Positions and Workplace Interactions of Irregular Moldovan Migrants: The Case of Textile/clothing Sector in İstanbul, Turkey* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ, Ankara.

Danış, D. (2006). *Integration in Limbo: Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in İstanbul*. İstanbul: MireKoc Research Projects.

Danış, D., & Parla, A. (2009). Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet. *Toplum ve Bilim*, 144, 121-158.

Dündar, F. (2008) *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, 1913-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eder, M. (2007). Moldovyalı Yeni Göçmenler Üzerinden Türkiye'deki Neo-liberal devleti Yeniden Düşünmek. *Toplum ve Bilim*, 108, 129-143.

Ehrkamp, P., & Leitner, H. (2003). Beyond National Citizenship: Turkish Immigrants and The

(Re)Construction of Citizenship in Germany. *Urban Geography*, 24(2), 127-146.

Ekiz-Gökmen, Ç. (2011). Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Yöresinde Turizm Sektöründe Çalışan Göçmen Kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 1(28), 201-232.

Erder, S. (2000). Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye Göç Alan Bir Ülke mi?. F. Atacan, M. Türkay, F. Ercan, & H. Kurtuluş (Der.), *Mübeccel Kıray için Yazılar* (235-260) içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Erder, S., & Kaşka, S. (2003). *Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey*. IOM Raporu.

Habervitrini (2007, 28 Mart). Van Sınırında 7 Kaçak Göçmen Donarak Öldü.

<http://www.habervitrini.com/magazin/van-sinirinda-7-kacak-gocmen-donarak-oldu-270057/> adresinden erişilmiştir.

İçduygu, A. (2006). *The Labour Dimensions of Irregular Migration in Turkey*. http://www.eui.eu/RSCAS/e-texts/CARIM-RR2006_05_Icduygu.pdf adresinden erişilmiştir.

İçduygu, A. (2009). Türkiye'de Uluslararası Göç ve Vatandaşlık Tartışması: Birey Düzeyinde Analiz. E. F. Keyman, & A. İçduygu (Der.), *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye'de Vatandaşlık* (227-255) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İçduygu, A. (2010). Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arkapları: Küreselleşen Dünyada Ulus-devleti İnşa Etmek ve Korumak. B. Pusch, & T. Wilkoszewski (Der.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç* (17-40) içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi.

İçduygu, A., Toktaş, Ş., & Soner, B. A. (2008). The Politics of Population in a Nation-building Process: Emigration of non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 31(2), 358-389.

Kadioğlu, A. (2008). Giriş. A. Kadioğlu (Der.), *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* (13-19) içinde. İstanbul: Metis Yayınları.

Kasaba, R. (1993). Göç ve İmparatorluk: Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* (336-343) içinde, Ankara: Tarih Vakfı Yayınları.

Kaşka, S. (2006). *The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers*. İstanbul: MireKoc Research Projects.

Keyman, E. F., & İçduygu, A. (2009). Giriş. E. F. Keyman, & A. İçduygu (Der.), *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye'de Vatandaşlık* (1-25) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kirişçi, K. (2003). The Question of Asylum and Illegal Migration in European Union-Turkish Relations. *Turkish Studies*, 4(1), 79-106.

Kirişçi, K. (2008). Migration and Turkey: The Dynamics of State, Society and Politics. R. Kasaba (Der.), *Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World (Volume 4)* (175-198) içinde. New York: Cambridge University Press.

Korkmaz, E., & Sinar, F. (2011, 11 Ekim). Gecekondu yangınında kaçak göçmen faciası: 7 ölü. *Zaman*.

<http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=1188809&title=gecekondu-yangininda-kaçak-gocmen-faciasi-7-olu> adresinden erişilmiştir.

Köser-Akcapar, S. (2009). Re-Thinking Migrants' Networks and Social Capital: A Case Study of Iranians in Turkey. *International Migration*, 48(2), 161-196.

Lordoğlu, K. (2010). Türkiye'deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar. B. Pusch, & T. Wilkoszewski (Der.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç* (89-109) içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mingione, E. (1998). Introduction: Immigrants and the Informal Economy in European Cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24, 209-211.

Parla, A. (2011). Labor migration, Ethnic Kinship, and the Conundrum of Citizenship in Turkey. *Citizenship Studies*, 15(3-4), 457-470.

Rachleff, P. (2008, 26 Temmuz). No Human Being Is Illegal. *ZNET*.

<http://www.zcommunications.org/no-human-being-is-illegal-by-peter-rachleff> adresinden erişilmiştir.

Saraçoğlu, C. (2011). *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkâr'dan 'Tanıyarak Dışlama'ya*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sendika.Org (2012, 16 Şubat). Göçmen kadınlarla Ermeni Kilisesi'nde sohbet. <http://www.sendika.org/2012/02/gocmen-kadınlarla-ermeni-kilisesinde-sohbet/> adresinden erişilmiştir.

Schierup, C. (2007). Bloody Subcontracting in the Network Society: Migration and

PostFordist Restructuring across European Union. E. Berggren, B. Likic-Brboric, G. Toksöz, & N. Trimikliniotis (Der.), *Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge of Europe* (150-164) içinde. Maastricht: Shaker Publishing.

Smith, N. (2000). What happened to Class?. *Environment and Planning*, 32, 1011-1032.

T24 (2014, 30 Temmuz). 10 soruda 'Suriyeli mülteciler' meselesi.

<http://t24.com.tr/haber/10-soruda-suriyeli-multeciler-meselesi,266061>
adresinden erişilmiştir.

T24 (2014, 16 Ağustos). Suriyeli aileyi evinde saklayan Antep'li Sivas'ı, Maraş'ı, Çorum'u

bir daha yaşamak istemiyoruz.

<http://t24.com.tr/haber/suriyeli-aileyi-evinde-saklayan-antep-sivasi-marasi-corumu-bir-daha-yasamak-istemiyoruz,267807> adresinden erişilmiştir.

Tekeli, İ. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu. *Toplum ve Bilim*, 50, 49-71.

Toksöz, G. (2007). Informal Labour Markets and the Need for Migrant Workers: The Case of Turkey from a Comparative Perspective. E. Berggren, B. Likic-Brboric, G. Toksöz, & N. Trimikliniotis (Der.), *Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge of Europe* (183-198) içinde. Maastricht: Shaker Publishing.

Toumarkine, A. (2001). Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik. S. Yerasimos, G. Seufert, N. Mert, H. Schüler, K. Can, G. Groc, T. Bora, . . . N. Monceau (Der.), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (425-450) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünal, B. (2004). The New Patterns and the State: Construction of Illegality for Immigrants İstanbul. H. Entzinger, M. Martiniello, & C. Wihtol de Wenden (Der.), *Migration Between States and Markets* (65-80) içinde. Aldershot, Hants, England: Ashgate.

Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Görkem Dağdelen

ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamladığı lisansı (2005) ve yüksek lisansının ardından (2008), halen Temple Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktora çalışmalarını sürdürmekte, aynı bölümde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. 2005-2008 yılları arasında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde, 2009-2012 yılları arasında da Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde asistan olarak çalışmıştır. İlgili alanları arasında kent sosyolojisi, çalışma sosyolojisi ve göç sosyolojisi bulunmaktadır. E-posta: gorkem.dagdelen@temple.edu